

UDK 347.68(497.11)

CERIF: S 130

DOI: 10.51204/Anali_PFBU_21108A

Dr Miloš VUKOTIĆ*

PRAVNE POSLEDICE SMRTI DAVAOCA IZDRŽAVANJA

Zakon o nasleđivanju propisuje da prava i obaveze davaoca izdržavanja mogu da naslede samo njegovi potomci i supružnik. Ukoliko druga lica naslede davaoca ili potomci i supružnik odbiju da preuzmu izdržavanje, ugovor se raskida po samom zakonu. Pravo na naknadu za primljeno izdržavanje predviđeno je samo za slučaj da potomci i supružnik odbiju da preuzmu izdržavanje iz opravdanih razloga. Ovaj rad je posvećen analizi i kritici tog rešenja. Autor pokazuje da je ograničenje nasledivosti suviše usko i kruto, da je pitanje naknade neadekvatno uređeno i da su interesi primaoca izdržavanja ugroženi jer njemu nije ostavljena mogućnost da utiče na sudbinu ugovora. Autor predlaže rešenje prema kojem bi nasledivost pozicije davaoca izdržavanja bila neograničena, uz pravo svake strane da odbije da nastavi s ugovorom. Opravdanost razloga za raskid ugovora uzimala bi se u obzir prilikom odlučivanja o naknadi za primljeno izdržavanje.

Ključne reči: *Ugovor o doživotnom izdržavanju. – Nasledivost. – Raskid ugovora. – Nasleđivanje. – Neosnovano obogaćenje.*

* Docent, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija, vukotic@ius.bg.ac.rs.

1. UVOD

Ugovor o doživotnom izdržavanju pruža pravni okvir za doživotno zbrinjavanje određenog lica ili više određenih lica u zamenu za određenu naknadu. Davalac izdržavanja se obavezuje da izdržava primaoca izdržavanja sve dok je primalac izdržavanja u životu, a primalac izdržavanja¹ se obavezuje da prenese određenu imovinsku korist na davaoca izdržavanja. Ulogu primaoca izdržavanja preuzimaju stariji ljudi koji žele da se obezbede do kraja života, a ulogu davaoca izdržavanja mlađi ljudi koji žele da steknu imovinu koja bi mogla da im obezbedi budućnost. Imajući u vidu takvu podelu uloga i interese stranaka, jasno je da se ugovor o doživotnom izdržavanju zaključuje sa očekivanjem da će davalac izdržavanja nadživeti primaoca izdržavanja. Smrt primaoca izdržavanja je logičan kraj takvog ugovornog odnosa. Međutim, pošto je budućnost nepredvidljiva, može se desiti da davalac ipak umre pre primaoca. U tom slučaju sudbina ugovora o doživotnom izdržavanju postaje neizvesna pa pravo mora da odgovori na nekoliko važnih pitanja. Mogu li prava i obaveze davaoca izdržavanja da pređu na njegove naslednike i pod kojim uslovima? Imaju li naslednici davaoca obavezu da nastave da pružaju izdržavanje? Može li primalac odbiti da ga izdržavaju davaočevi naslednici? Ako ugovor prestaje smrću davaoca, da li je primalac dužan da naslednicima davaoca isplati naknadu za primljeno izdržavanje? Odgovor na ta pitanja značajno komplikuje shvatanje da je ugovor o doživotnom izdržavanju po svojoj prirodi ličan ugovor – ugovor *intuitu personae*.

Pravo primaoca izdržavanja uvek je vezano za njegovu ličnost jer to logično proizlazi iz osnovnog cilja ugovora, ali takva veza ne postoji kada su u pitanju prava i obaveze davaoca izdržavanja jer se lako može zamisliti ne samo da davalac prenese svoje pravo sticanja na neko treće lice već i da poslove izdržavanja prepusti trećem licu. Obaveza izdržavanja nije po svojoj prirodi vezana za određenu ličnost ili lične sposobnosti dužnika. Takva veza može da nastane jedino voljom ugovarača. Ugovori o doživotnom izdržavanju često se zasnivaju na bliskom ličnom odnosu između ugovornika. Primalac ima opravdani interes da izdržavanje, a naročito ličnu negu i pomoć, dobija od lica s kojim se nalazi u prijateljskom odnosu. Međutim, treba postaviti pitanje da li je taj interes toliko značajan da može da isključi nasledivost prava i obaveza davaoca izdržavanja, a naročito ako se uzme u obzir nekoliko stvari: 1) u praksi se retko dešava

¹ Pošto se doživotno izdržavanje može ugovoriti u korist trećeg, primalac izdržavanja ne mora da bude dužnik obaveze isplate naknade, ali je to u praksi najčešći slučaj.

da primalac izdržavanja, suprotno očekivanjima ugovornika i redovnom toku stvari, nadživi davaoca izdržavanja (to je izuzetna okolnost); 2) pravni odnosi između primaoca izdržavanja i naslednika davaoca izdržavanja mnogo su jednostavniji ako nastave ugovor o doživotnom izdržavanju; 3) nastavljanje ugovora s naslednicima davaoca izdržavanja omogućava da se ostvare interesi obeju strana – naslednici zadržavaju pravo na naknadu, primalac izdržavanja ostaje obezbeđen; 4) u građanskom pravu važi načelo da su imovinska prava i imovinske obaveze obuhvaćene naslednopravnom sukcesijom.

Građansko pravo polazi od načela neograničene nasledivosti imovinskih prava i obaveza. Ograničenje ili isključenje nasledivosti, koje podrazumeva ograničenje ili isključenje svojinskih prava, predstavlja izuzetak koji mora da se zasniva na jasnim i važnim razlozima. U tom smislu, može se postaviti pitanje da li ustavno zagarantovano pravo svojine i nasleđivanja² treba ograničiti samo zbog toga što primalac želi da dobija izdržavanje od lica koje dobro poznaje i koje mu je blisko. Nije li primalac dužan, u interesu pravne sigurnosti i svojinskih prava (pravo na sticanje nepokretnosti koja je obećanja u naknadu za doživotno izdržavanje), da prihvati da ga izdržavaju naslednici davaoca izdržavanja ako je to izdržavanje, objektivno posmatrano, istog kvaliteta kao ono koje je dobijao od preminulog davaoca izdržavanja? Treba imati u vidu i da primalac izdržavanja nije zaveštalac niti poklonodavac, on ne raspoláže besplatno svojom imovinom za slučaj smrti već je daje u naknadu za jedno vredno i značajno potraživanje.

Ugovor o doživotnom izdržavanju nije ugovor o nasleđivanju i ne sadrži besplatno raspolaganje u korist davaoca izdržavanja. Ugovor o doživotnom izdržavanju je teretni ugovor kojim primalac izdržavanja stiče pravo na doživotno izdržavanje u zamenu za određenu imovinsku korist. Naknadu za izdržavanje po pravilu čini pravo svojine na nekoj nepokretnosti koje davalac izdržavanja stiče odmah po zaključenju ugovora o doživotnom izdržavanju ili tek u času smrti primaoca izdržavanja. Zakonom o nasleđivanju regulisana je samo ova druga varijanta ugovora – da je sticanje prava odgođeno do časa smrti primaoca izdržavanja.³ U tom slučaju, davalac izdržavanja u času zaključenja ugovora stiče pravo sticanja, tj. pravno zaštićeno očekivanje da će pod određenim uslovima steći pravo koje mu je obećano kao naknada za izdržavanje. Pravo sticanja može da se upiše u katastar nepokretnosti.⁴ Kao protivtežu odloženom sticanju i dodatnu sigurnost za davaoca izdržavanja

² Ustav Republike Srbije, čl. 58 i 59.

³ Zakonsko uređenje ugovora o doživotnom izdržavanju nalazi se u Zakonu o nasleđivanju (ZON), u čl. 194–205.

⁴ ZON, čl. 199.

zakonodavac je predvideo translativno dejstvo ugovora⁵ – davalac izdržavanja stiče pravo koje mu je obećano ugovorom po sili zakona u času smrti primaoca izdržavanja. Ugovor proizvodi dejstvo raspolaganja, samo što je to dejstvo odloženo rokom koji je određen smrću primaoca izdržavanja (Gavella 1990, 374). Ukoliko je reč o nepokretnostima, što je najčešći slučaj, davalac će steći pravo svojine na osnovu ugovora po sili zakona tako da će upis u katastar nepokretnosti imati samo deklarativno dejstvo (Gavella 1990, 374, fn. 874; Đurđević 2015, 260). Ukoliko je ugovorom predviđeno da davalac izdržavanja odmah stekne pravo koje predstavlja naknadu za izdržavanje, onda je za sticanje prava svojine na nepokretnosti potreban upis u katastar nepokretnosti prema opštim pravilima stvarnog prava. Pošto je u ovom slučaju pozicija primaoca izdržavanja, načelno posmatrano, lošija, pravo na doživotno izdržavanje može da se upiše u katastar nepokretnosti kao realni teret na ustupljenoj nepokretnosti.

Obe varijante ugovora o doživotnom izdržavanju počivaju na ideji pravične razmene vrednosti. Jedna strana se obavezuje na izdržavanje, a druga na prenos imovine. Iako je ugovor aleatoran za davaoca izdržavanja jer on ne može da zna koliko će dugo biti dužan da pruža izdržavanje, u času zaključenja ugovora ne postoji namera darovanja (*animus donandi*). Za korist koju dobija na osnovu ugovora, svaka strana je dužna da plati naknadu. Zbog toga treba umeriti pravni značaj ličnosti ugovornika i sačuvati ugovor odnosno pravnu sigurnost sve dok je moguće ostvariti svrhu ugovora. U svakom slučaju, ne treba polaziti od pretpostavke da prava i obaveze davaoca izdržavanja ne mogu da se odvoje od njegove ličnosti. Takva pretpostavka ne može da se zasnje na prirodi tih prava i obaveza. Treba poći od pretpostavke da prava i obaveze davaoca izdržavanja prelaze na njegove naslednike, uz mogućnost ugovornika da nasledivosti isključe. U kontekstu ugovornog prava sloboda ugovaranja ima prednost nad načelom nasledivosti imovinskih prava i obaveza. Pošto svojom voljom stvaraju prava i obaveze, ugovornici su vlasni da odrede i granice tih prava i obaveza, pa tako mogu i da ih isključe iz naslednopravne sukcesije.

2. ISTORIJA UGOVORA O DOŽIVOTNOM IZDRŽAVANJU

Pre izlaganja o suštini problema nasledivosti, valja se osvrnuti na istoriju ugovora o doživotnom izdržavanju koja pokazuje koliko dugo taj ugovor postoji u istoriji srpskog prava i koliko je dilema postojalo u vezi sa njegovom suštinom i pravnim režimom. Pravila koja danas nalazimo u Zakonu o

⁵ ZON, čl. 194, st. 1.

nasleđivanju rezultat su dugotrajnog pravnog uobličavanja praktičnih potreba koje su nalazile izraz u različitim varijantama ugovora o doživotnom izdržavanju. Zato nije čudno što je taj ugovor čudan. On se po mnogo čemu razlikuje od većine imenovanih ugovora u srpskom pravu.

Ugovor o doživotnom izdržavanju jedan je od najstarijih ugovora u našem pravu i na našim prostorima. Pravila o doživotnom izdržavanju na osnovu ugovora bila su veoma razvijena još u srednjem veku. Pripadnici srpske vlastele često su manastirima prenosili vrednu imovinu u zamenu za doživotno izdržavanje. Obaveza izdržavanja bila je određena pojmom bratstvenog dela, adelfata ili komata, koji je obuhvatao sve ono što je sledovalo pripadniku manastirske bratije – smeštaj, ishranu, odeću i obuću, sahranu i pomen. Lice koje je kupovalo bratstveni deo i time sticalo pravo na izdržavanje nije moralo da se zamonaši, što pokazuje da je to bila tipična imovinskopravna razmena, ugovor obligacionog prava. Osim tipičnog izdržavanja u manastiru, detaljnim ugovorima o doživotnom izdržavanju bili su predviđeni i drugi oblici izdržavanja, plaćanja u novcu, ali i posebna pravila za slučaj da obaveza izdržavanja ostane neispunjena. Ugovor o doživotnom izdržavanju u raznim oblicima često se zaključivao i nakon propasti srednjovekovne srpske države. Po pravilu je primalac izdržavanja svoje imanje prenosio manastiru ili nekom pojedincu u zamenu za doživotno izdržavanje.⁶

Savezni Zakon o nasleđivanju iz 1955. godine prvi je propis kojim je uređen ugovor o doživotnom izdržavanju na prostoru bivše Jugoslavije. Pre usvajanja tog zakona, ugovor o doživotnom izdržavanju zaključivao se pod raznim imenima i u raznim oblicima. Na prostoru važenja austrijskog Građanskog zakonika bio je dozvoljen samo ugovor o doživotnom izdržavanju na osnovu kojeg se imovina koja čini naknadu za izdržavanje odmah prenosila na davaoca izdržavanja, a ugovori u kojima je prenos imovine bio odložen smatrani su zabranjenim ugovorima o nasleđivanju (Subotić-Konstantinović 1968, 30). Na području važenja Srpskog građanskog zakonika češće se zaključivao ugovor kojim je sticanje naknade odloženo do smrti primaoca izdržavanja, ali je u praksi postojao spor o tome da li je takav ugovor dopušten jer nije bilo jednoglasnog stava o tome da li zakonik dozvoljava sve ugovore o nasleđivanju ili samo ugovore o nasleđivanju zaključene između supružnika (Subotić-Konstantinović 1968, 30–31). Tek nakon Drugog svetskog rata u praksi viših sudova učvrstilo se shvatanje da ugovor o doživotnom izdržavanju nije ugovor o nasleđivanju već poseban teretni ugovor obligacionog prava (Subotić-Konstantinović 1968, 31–32).

⁶ Sve prema: Subotić-Konstantinović 1968, 8–17.

Zato definicija tog ugovora u Zakonu o nasleđivanju iz 1955. godine sadrži jednu neuobičajenu pouku:

„Ugovor kojim se jedan ugovornik obavezuje da izdržava doživotno drugog ugovornika, ili neko treće lice, a u kome drugi ugovornik izjavljuje da mu ostavlja svu svoju imovinu ili jedan njen deo u nasleđe nije ugovor o nasleđivanju, nego ugovor o otuđenju uz naknadu svih nepokretnih stvari koje pripadaju primaocu izdržavanja u vreme zaključenja ugovora ili određenog dela tih stvari, čija je predaja davaocu izdržavanja odložena do smrti primaoca izdržavanja (ugovor o doživotnom izdržavanju).“⁷

Iako je to ugovor obligacionog prava, ugovor o doživotnom izdržavanju uređen je u Zakonu o nasleđivanju iz 1955. godine zbog praktične potrebe da se reše dileme o njegovoj punovažnosti i pravnim dejstvima. Zakonodavac je jednostavno iskoristio donošenje Zakona o nasleđivanju da uredi jedno pitanje koje ne spada u materiju naslednog prava, ali se nalazi blizu nje. Zakonsko uređenje ugovora o doživotnom izdržavanju ostalo je nepromenjeno sve do usvajanja Zakona o nasleđivanju iz 1995. godine, kada su unete novine u pogledu razloga ništavosti ugovora i kada je raskid zbog nepodnošljivosti odnosa proširen na sve ugovore o doživotnom izdržavanju. Pravila o nasledivosti prava i obaveza davaoca izdržavanja ostala su nepromenjena do danas.

3. KO MOŽE DA NASLEDI POZICIJU DAVAOCA IZDRŽAVANJA?

Nekoliko odredaba Zakona o nasleđivanju posvećeno je pitanju nasledivosti prava i obaveza davaoca izdržavanja.⁸ Te odredbe nastoje da postignu ravnotežu između interesa primaoca izdržavanja da ga izdržava lice koje mu je blisko i interesa naslednika davaoca izdržavanja da nastave izdržavanje kako bi stekli ugovorenu naknadu. Naime, zakonodavac je dozvolio nasledivost prava i obaveza davaoca izdržavanja, ali samo ako se u ulozi njegovih naslednika nalaze njegovi potomci i supružnik. U teoriji se ističe da je zakonodavac pošao od pretpostavke da se bliskost između primaoca i davaoca izdržavanja proteže i na najbliže članove njihovih porodica i da potomci i supružnik davaoca često i sami učestvuju u staranju o primaocu (Antić, Balinovac 1996, 538). Iako ta pretpostavka nije bez značaja, tre-

⁷ Zakon o nasleđivanju, *Službeni list SFRJ* 42/1965 – prečišćen tekst, čl. 122, st. 1.

⁸ Zakon o nasleđivanju, čl. 204 i 205.

ba imati u vidu i da je zakonodavac spremniji da zaštiti naslednike ukoliko su oni bliži srodnici odnosno članovi porodice ostavioca. Načelo porodičnog nasleđivanja ne znači samo da je krug zakonskih naslednika određen porodičnim odnosima nego i da bliži članovi porodice imaju jaču naslednopravnu zaštitu od daljih članova (Đurđević 2015, 33–34). Glavni primer za to je ustanova nužnog dela. Verovatno je zaštita najbližih članova porodice davaoca bila odlučujući razlog da se nasledivost njegove pozicije u ugovoru ograniči na njegove potomke i supružnika. Interes primaoca izdržavanja da izabere lice koje će se starati o njemu očigledno je stavljen u drugi plan jer primalac nema pravo da odbije da ga izdržavaju potomci i supružnik davaoca izdržavanja. U prilog tom rešenju može se navesti da obaveza doživotnog izdržavanja opterećuje ne samo davaoca izdržavanja nego i najbliže članove njegove porodice. Čak i ako ne učestvuju neposredno u staranju o primaocu izdržavanja, potomci i supružnik osećaju težinu obaveze izdržavanja jer će zbog te obaveze davalac izdržavanja imati manje vremena da im posveti, a, naravno, i manje novčanih sredstava da potroši na njih. Zato je zakonodavac, polazeći od ličnog karaktera ugovora o doživotnom izdržavanju (nenasledivost pozicije davaoca izdržavanja), ipak predvideo mogućnost da ugovor preuzmu potomci i supružnik kao najbliži članovi porodice davaoca izdržavanja, koji, posredno ili neposredno, osećaju teret njegove obaveze.

Vezivanje nasledivosti pozicije davaoca izdržavanja za činjenicu srodstva odnosno braka nije dovoljno fleksibilno rešenje da bi se zaista postigla ravnoteža interesa između primaoca i davaočevih naslednika. Njime nije adekvatno zaštićena ni jedna ni druga strana. Zakonodavac je napravio neopravdano strogo razlikovanje između davaočevih naslednika na osnovu činjenice koja ne mora da bude značajna za odnos izdržavanja. Primalac izdržavanja neće imati više poverenja u naslednike davaoca izdržavanja samo zbog toga što se radi o njegovim potomcima ili supružniku (Svorcan 1987, 352). Uostalom, postojanje određenog srodničkog ili bračnog odnosa između dvoje lica nije nikakva garancija da su ta lica zaista bliska. Ukoliko je zakonodavac određenu kategoriju naslednika hteo da izdvoji kao naročito pogodne da preuzmu ugovor o doživotnom izdržavanju, mogao je da izdvoji naslednike koji su živeli u zajednici s primaocem izdržavanja jer se u tom slučaju opravdano može pretpostaviti da između njih postoje dobri lični odnosi (Svorcan 1987, 352–353). S druge strane, ako je zakonodavac hteo da zaštiti najbliže članove porodice davaoca izdržavanja, mogao je da izdvoji lica koja su živela u zajednici sa davaocem. Može se desiti, na primer, da davalac živi sa svojim roditeljima, bratom ili sestrom, vanbračnim partnerom. Ukoliko ta lica osećaju teret obaveze izdržavanja, a možda i pomažu u pružanju izdržavanja, zašto ne bi imala mogućnost da naslede poziciju davaoca izdržavanja? S druge strane, dešava se i da davalac izdržavanja

nije blizak sa svojim potomcima i supružnikom ili da oni iz nekog drugog razloga nisu osećali težinu obaveze izdržavanja (npr. potomci su odrasli i žive samostalne živote sa svojim porodicama). Pravilo koje bi dozvoljavalo da se takve činjenice uzmu u obzir imalo bi mnogo veće šanse da ostvari pravičnu ravnotežu interesa u praksi, iako bi takvo pravilo zahtevalo veće angažovanje suda.

Pravilima o nasledivosti pozicije davaoca izdržavanja asimetrično se reguliše značaj ličnosti ugovornika iako u pravnoj teoriji dominira viđenje da je ugovor o doživotnom izdržavanju po svojoj prirodi ugovor *intuitu personae* i da su za svaku stranu bitne lične osobine druge strane. Kako bi zaštitio interese potomaka i supružnika davaoca izdržavanja, zakonodavac je predvideo da konačna odluka o nastavljanju izdržavanja počiva kod njih. Primalac izdržavanja nema pravo da odbije da nastavi ugovor. Lični karakter ugovora izražen je samo na strani potomaka i supružnika davaoca izdržavanja time što im je priznato pravo da odbiju da preuzmu ugovor, bez obzira na razlog zbog kojeg ne žele da pružaju izdržavanje. Razlog za odbijanje ima težinu samo u pitanju naknade za primljeno izdržavanje. Pravo davaočevih naslednika da zahtevaju naknadu za već učinjeno izdržavanje zavisi od toga da li oni imaju neki opravdan razlog da odbiju da preuzmu ugovor. Ukoliko naslednici ne žele da preuzmu ugovor, a za to nemaju opravdan razlog, onda neće imati pravo da zahtevaju naknadu za ono što je primalac izdržavanja primio po osnovu ugovora. Prema tome, naslednici davaoca izdržavanja imaju dužnost da u sopstvenom interesu preuzmu ugovor o doživotnom izdržavanju. Niko ih na to ne može prinuditi, ali ako to ne učine, izgubiće sva prava koja bi imali u vezi sa ugovorom. Na taj način zakonodavac još jednom daje izraz shvatanju da se odnos izdržavanja zasniva na bliskoj ličnoj vezi između davaoca i primaoca izdržavanja i da zato niko ne može biti prinuđen da stupi u takav odnos. Međutim, ta ideja nije adekvatno ispoljena kada je u pitanju pozicija primaoca izdržavanja jer zakonodavac nije predvideo njegovo pravo da odbije da prima izdržavanje od davaočevih naslednika.

Švajcarsko pravo, koje spada među retka zakonodavstva u kojima se reguliše ugovor o doživotnom izdržavanju, daje pravo primaocu izdržavanja da jednostrano raskine ugovor u roku od godinu dana od smrti davaoca izdržavanja.⁹ Na taj način štiti se interes primaoca izdržavanja da odluči o ličnosti koja će ga izdržavati, a štiti se i pravna sigurnost tako što se neizvesnost sudbine ugovora ograničava relativno kratkim rokom. Međutim, primalac izdržavanja neće se lako odlučiti na raskid ugovora jer taj raskid nema *ex tunc* dejstvo kojim se otklanjaju sve posledice raskinutog ugovora. Ukoliko se odluči za raskid ugovora, primalac izdržavanja ne može da zahteva

⁹ Obligationenrecht – OR, Art. 528 (1).

povraćaj imovine koju je preneo na davaoca izdržavanja već samo iznos novca koji je dovoljan da se kupi doživotna renta koja po vrednosti odgovara izdržavanju koje je primao na osnovu ugovora.¹⁰ Naime, u švajcarskom pravu ugovor o doživotnom izdržavanju nije aleatoran već se vodi računa o pravičnom odnosu između vrednosti imovine koja se prenosi na davaoca izdržavanja i vrednosti samog izdržavanja. Svaka strana ima pravo da otkáže ugovor ukoliko je njena obaveza značajno vrednija od obaveze druge strane.¹¹ Pri tome se koristi merilo novčane rente koja bi se mogla dobiti za određeni novčani kapital.¹² Takvo rešenje verovatno nije moguće u srpskom pravu jer nam nedostaje izgrađen sistem finansijskih ustanova koji bi omogućavao pouzdanu procenu vrednosti ugovornih obaveza. U našem pravu jedino praktično rešenje je sve ili ništa – ili ugovor opstaje ili se raskida sa *ex tunc* dejstvom. To je još jedan razlog da se mogućnost raskida ugovora ograniči strogim uslovima, ali uslovima koji uspostavljaju ravnotežu između stranaka. Pravo odluke o sudbini ugovora ne treba da pripada isključivo naslednicima davaoca izdržavanja.

Zakon ne ostavlja mesta za odluku primaoca izdržavanja jer njegova pozicija potpuno zavisi od toga ko je postao naslednik davaoca. Ukoliko zaostavština pređe na potomke i supružnika, oni slobodno odlučuju da li će nastaviti s ugovorom i nije im potrebna saglasnost primaoca izdržavanja. Primalac izdržavanja je vezan njihovom odlukom da preuzmu ugovor i može da se poziva samo na opšte razloge za raskid ugovora o doživotnom izdržavanju, na primer, na nepodnošljivost ličnih odnosa. U suprotnom slučaju, ukoliko među naslednicima nema potomaka ni supružnika davaoca izdržavanja, ugovor o doživotnom izdržavanju raskida se po sili zakona u času njegove smrti. Imajući u vidu da se često ističe lični karakter ugovora o doživotnom izdržavanju i da se naslednicima davaoca izdržavanja dozvoljava da odluče da li žele da preuzmu ugovor, iznenađuje činjenica da zakonodavac primaocu izdržavanja nije dao isto pravo. Pošto je ličnost davaoca izdržavanja veoma važna za primaoca izdržavanja, on bi morao da odlučuje o sudbini ugovora ravnopravno s naslednicima davaoca izdržavanja (Svorcan 1987, 351–352).

Bolje rešenje bi bilo da je zakonodavac predvideo neograničenu nasledivost prava i obaveza davaoca izdržavanja, a primaocu izdržavanja ostavio pravo da raskine ugovor ako ne želi da ga izdržavaju naslednici, s tim što njegova obaveza plaćanja naknade za učinjeno izdržavanje zavisi od toga da li on ima opravdan razlog da raskine ugovor. Takav razlog ne bi bilo

¹⁰ OR, Art. 528 (2), 529 (2).

¹¹ OR, Art. 526 (1).

¹² OR, Art. 526 (2).

lako dokazati jer bi primalac morao da navede činjenice zbog kojih nema poverenja u naslednike davaoca izdržavanja.

Osim krutog ograničenja kruga lica koja mogu da preuzmu poziciju davaoca, zakonsko uređenje pokazuje još dva veoma velika nedostatka. Pitanje naknade za učinjeno izdržavanje u slučaju raskida ugovora zbog smrti davaoca izdržavanja nije adekvatno i sveobuhvatno rešeno, kao ni situacija kada davaoca izdržavanja nasledi više naslednika koji bi mogli da preuzmu ugovor.

U Zakonu o nasleđivanju ništa se ne govori o pravu naslednika na naknadu za učinjeno izdržavanje u situaciji kada oni nemaju pravo da preuzmu ugovor. Znači li to da naslednici uopšte nemaju pravo na naknadu i da primalac izdržavanja može da zadrži korist koju je primio po osnovu ugovora koji je prestao da postoji? Takvo rešenje bi bilo suprotno osnovnom načelu građanskog prava o zabrani neosnovanog obogaćenja.¹³ Kada ugovor prestane, svaka strana je dužna da vrati ono što je primila po osnovu ugovora.¹⁴ Odstupanje od tog načela u slučaju naslednika koji ne žele da preuzmu ugovor može da se opravda njihovom nesavesnošću, ali to opravdanje ne važi za naslednike kojima zakon uskraćuje mogućnost da preuzmu ugovor. Ako nemaju pravo da preuzmu prava i obaveze davaoca izdržavanja, a nemaju ni pravo na naknadu za učinjeno izdržavanje, onda je njihova imovinskopravna pozicija nepravično oštećena. Čini se da je takvo rešenje, čak i ako je to bila prava namera zakonodavca, teško održivo u sistemu našeg građanskog prava.¹⁵

Zakonodavac nije posvetio pažnju situaciji u kojoj ima više naslednika. U teoriji postoji shvatanje da ugovor ne moraju preuzeti svi naslednici davaoca izdržavanja već samo oni koji to žele (Kreč, Pavić 1964, 407). Ako prava i obaveze davaoca izdržavanja mogu da pređu na njegove naslednike, a ima više naslednika, onda ta prava i obaveze prema opštim pravilima naslednog prava prelaze na sve naslednike kao deo nepodeljene zaostavštine. Dalja sudbina prava i obaveza iz ugovora zavisi od sporazuma naslednika ili od sudske odluke o deobi zaostavštine. Moguća su različita rešenja, na primer, da samo jedan od naslednika preuzme ugovor, a da ostalim naslednicima ustupi druga prava iz zaostavštine, ili da ugovor preuzme više naslednika s tim da podele i obavezu izdržavanja i naknadu koju će steći. Međutim, posebnu pažnju treba posvetiti problemu kada neki od naslednika žele, ali nisu u mogućnosti da preuzmu obavezu izdržavanja, na primer, maloletni

¹³ ZOO, čl. 210.

¹⁴ ZOO, čl. 132.

¹⁵ O tome detaljno *infra*, odeljak 5.

naslednici. U tom slučaju, ugovor o doživotnom izdržavanju nastavlja se s onim naslednicima koji mogu da preuzmu obavezu izdržavanja, a naslednici koji to ne mogu neće imati pravo na naknadu jer bi bilo nepravilno obvezati primaoca izdržavanja na naknadu za učinjeno izdržavanje (makar i za delimičnu naknadu) ako ugovor i dalje postoji, što znači da primalac izdržavanja nije oslobođen obaveze da pruži naknadu za izdržavanje u punom obimu (naslednici koji preuzmu ugovor steći će naknadu u času smrti primaoca).¹⁶ Jedino pravično rešenje bilo bi da naslednici koji mogu da preuzmu ugovor isplate određenu naknadu naslednicima koji nisu u stanju da preuzmu ugovor (Kreč, Pavić 1964, 407). Međutim, vrlo je teško odrediti vrednost te naknade jer je reč o aleatornom ugovoru u kojem je dobit naslednika koji preuzimaju ugovor neizvesna. Zbog toga je možda jedino moguće rešenje da naslednici koji ne mogu da preuzmu ugovor nemaju pravo na naknadu ako postoje naslednici koji mogu da preuzmu ugovor. U tom slučaju ugovor se nastavlja samo s naslednicima koji mogu da preuzmu ugovor, pa će samo oni imati obavezu izdržavanja i pravo sticanja naknade za izdržavanje.

4. LIČNI KARAKTER OBAVEZE DAVAOCA IZDRŽAVANJA

Ugovornici su slobodni da odrede sadržinu obaveze izdržavanja, ali ona po pravilu obuhvata staranje o svim osnovnim potrebama primaoca izdržavanja, a Zakon o nasleđivanju sadrži i jednu dispozitivnu odredbu u tom smislu.¹⁷ Stranke su, naravno, slobodne da predvide manje ili veće obaveze davaoca izdržavanja, a naročito je važno da odrede u kojoj će meri te obaveze biti vezane za ličnost davaoca i da li će se izdržavanje ostvarivati u zajednici života. To je posebno važno zato što u pravnoj teoriji i sudskoj praksi postoji ustaljeno shvatanje da je ugovor o doživotnom izdržavanju po definiciji vezan za ličnost obe strane, i primaoca i davaoca izdržavanja,¹⁸

¹⁶ U teoriji se zastupa shvatanje da naslednici koji ne mogu da nastave izdržavanje imaju pravo na delimičnu naknadu za primljeno izdržavanje, ali se to shvatanje ne potkrepljuje nikakvim ubedljivim argumentima (Antić, Balinovac 1996, 540). Takvo rešenje bi značilo da primalac izdržavanja, osim inicijalno ugovorene naknade za izdržavanje, duguje i naknadu za primljeno izdržavanje kako bi se zaštitio naslednik koji ne može da preuzme ugovor. Takvo rešenje je neodrživo jer ugovor nije raskinut (ulogu davaoca preuzimaju naslednici koji mogu da nastave izdržavanje) pa vrednost primljenog izdržavanja ne predstavlja neosnovano stečenu korist.

¹⁷ ZON, čl. 194, st. 3.

¹⁸ Tako, na primer, smatra Subotić-Konstantinović (1968, 150). U praksi se sreću sudske odluke koje ugovor o doživotnom izdržavanju načelno i bez rasprave kvalifikuju kao strogo lični pravni posao, čak i kada se odlučuje o drugim pitanjima u vezi s ovim

iako to u praksi ne mora biti slučaj. Vezanost obligacionih prava i obaveza za ličnost njihovog davaoca može da se proceni samo prema okolnostima konkretnog slučaja (Brox, Walker 2018, 11).

U Zakonu o nasleđivanju izričito se kaže da je pravo primaoca izdržavanja neprenosivo,¹⁹ što jasno proizlazi iz cilja tog ugovora. Kada je u pitanju prenosivost prava i obaveza davaoca izdržavanja, Zakon o nasleđivanju postavlja slabija ograničenja. To, nažalost, nije sprečilo Vrhovni sud Srbije da tvrdi da ugovor o doživotnom izdržavanju „spada u kategoriju ugovora koji se zaključuju s obzirom na ličnost ugovarača (*intuitu personae*)“ i da postoji obaveza ličnog staranja o primaocu izdržavanja, zbog čije se povrede ugovor može raskinuti.²⁰ Takav zaključak ne može se zasnovati na aksiomu da je ugovor o doživotnom izdržavanju strogo ličan pravni posao već samo na jasno izraženoj nameri ugovornika da obavezu izdržavanja faktički ispunjava samo davalac izdržavanja.

Iz zakonskog uređenja ugovora o doživotnom izdržavanju proizlazi da ličnost ugovornika može da bude veoma značajna za sudbinu ugovora, ali to nije uvek slučaj. Pravni značaj ličnosti davaoca izdržavanja može se naslutiti u pravilima o raskidu ugovora zbog poremećenih odnosa i pravilima o posledicama smrti davaoca izdržavanja. To ipak ne znači da prava i obaveze davaoca izdržavanja moraju, po definiciji, da budu vezane za njegovu ličnost. U stvari, već postoje dve grupe slučajeva u kojima prava i obaveze davaoca nisu strogo vezana za njegovu ličnost. Naime, ugovorom se može predvideti da treće lice faktički obavlja poslove izdržavanja umesto davaoca izdržavanja (Đurđević 2015, 259), a u slučaju smrti davaoca njegovu ulogu mogu da preuzmu njegovi potomci i supružnik, ukoliko su postali njegovi naslednici. Osim toga, pravo davaoca izdržavanja nije vezano za njegovu ličnost. Zaključenjem ugovora o doživotnom izdržavanju davalac stiče pravo sticanja (pravno zagarantovan izgled da će steći neko određeno pravo) i tim pravom sticanja može slobodno da raspolaže. On može, recimo, da ga prenese na neko treće lice tako da u času smrti primaoca izdržavanja treće lice stekne naknadu za izdržavanje. Pravo sticanja je nasledivo kao i pravo na čije je sticanje usmereno (Brox, Walker 2018, 12). Dokle god dobija izdržavanje, primaocu je svejedno ko će dobiti imovinu kojom je raspolagao u zamenu za izdržavanje. Nije moguće drugačije gledati na to pitanje, osim ako se ugovor o doživotnom izdržavanju ne kvalifikuje kao svojevrsan ugovor o nasleđivanju,

ugovorom. Tako: Vrhovni sud Srbije, Rev. 5152/01, 26. septembar 2002, navedeno prema: Antić, Đurđević 2003, 201.

¹⁹ ZON, čl. 200.

²⁰ Vrhovni sud Srbije, Rev. 2664/02, 20. jun 2002, navedeno prema: Antić, Đurđević 2003, 244.

što je pogrešno. Međutim, pošto se u praksi gotovo nikada ne dešava da davalac izdržavanja prenosi svoje pravo sticanja, ta mogućnost je izmakla pogledu srpskih pravnika, pa oni često uopšteno govore o neprenosivosti prava i obaveza obeju strana (Subotić-Konstantinović 1968, 150).

U kojoj meri će izdržavanje biti vezano za ličnost davaoca treba da zavisi od namere ugovornika koja je izražena u tekstu ugovora i načinu na koji se izdržavanje ostvaruje. Ukoliko je, na primer, obaveza davaoca ograničena na to da redovno donosi novac i namirnice primaocu izdržavanja, da mu plaća troškove stanovanja i angažuje treća lica da čiste i spremaju primaočev dom, onda se ne može razumno govoriti o tome da ličnost davaoca ima presudnu važnost za ostvarenje cilja ugovora. Jednostavno rečeno, usluge koje pruža davalac izdržavanja moglo bi da pruža, u istom obimu i kvalitetu, i neko treće lice. Ako bi se uprkos tome insistiralo na značaju ličnosti davaoca izdržavanja, to bi značilo da se ugovor o doživotnom izdržavanju približava ugovoru o nasleđivanju jer bi značaj ličnosti davaoca mogao da se pronađe samo u tome da primaocu nije svejedno ko će steći njegovu imovinu. Takav način gledanja na taj ugovor bio bi potpuno pogrešan.

Pošto je cilj ugovora da se primalac izdržavanja obezbedi do kraja života, mora se postaviti pitanje da li je za ostvarenje tog cilja značajna ličnost davaoca. To bi mogao da bude slučaj samo ako je to izričito predviđeno ugovorom ili ako je predviđeno da će ugovornici živeti u zajednici života. Samo u tim slučajevima može da postoji pretpostavka da je primalac izdržavanja kada je zaključivao ugovor naročito imao u vidu moralnu podršku i društvo određene ličnosti koja mu je posebno bliska. U tom smislu treba ograničiti pravila kojima se izražava lični karakter tog ugovora. Treba ga što više depersonalizovati da bi se garantovale pravna sigurnost i pravična razmena vrednosti između primaoca i davaoca izdržavanja. Emocijama ugovornika treba smanjiti pravni značaj koliko god je to moguće.

O tome je već iscrpno pisano u vezi sa raskidom ugovora zbog poremećenih odnosa, koji ozbiljno ugrožava pravnu sigurnost tog ugovora i koji zato treba ograničiti na slučajeve u kojima je ugovorena zajednica života između ugovornika, kao što je bilo pre Zakona o nasleđivanju iz 1995. godine, čime bi se postigla ravnoteža između značaja ličnog odnosa ugovornika i pravne sigurnosti (Vukotić 2017). Slično kao i pitanje raskida zbog poremećenih odnosa, treba dovesti u pitanje i pravilo kojim se nasledivost prava i obaveza davaoca izdržavanja grubo ograničava na njegove potomke i supružnika, nezavisno od okolnosti konkretnog slučaja.

To rešenje je problematično zato što naslednicima davaoca izdržavanja uskraćuje mogućnost da nastave s ugovorom i tako steknu naknadu za

izdržavanje, a ne predviđa čak ni njihovo pravo na naknadu za već učinjeno izdržavanje. S druge strane, obaveza isplate naknade za primljeno izdržavanje u slučaju prestanka ugovora zbog smrti davaoca izdržavanja mogla bi da bude veoma veliko opterećenje za primaoca izdržavanja, čak i ako se određuje u paušalnom iznosu kojim se vodi računa o primaočevim imovinskim prilikama. Naime, ukoliko se izdržavanje ostvarivalo dugi niz godina, naknada će morati da bude određena u značajnom novčanom iznosu. Posmatrano iz tog ugla, pravilo o prestanku ugovora zbog smrti davaoca izdržavanja ne odgovara interesima primaoca izdržavanja. Ako je namera zakonodavca bila da naslednici davaoca izdržavanja uopšte nemaju pravo na naknadu za učinjeno izdržavanje, pošto zakon o tome ćuti, onda je zakonska nepravda nepodnošljiva i suprotna osnovnom načelu građanskog prava da niko bez osnova ne sme da se obogati na tuđi račun.

5. NAKNADA ZA PRIMLJENO IZDRŽAVANJE

U komentaru Zakona o nasleđivanju Milan Kreč je izneo stanovište da je primalac izdržavanja dužan da isplati naknadu za primljeno izdržavanje ukoliko ne pristane da zaključi novi ugovor o doživotnom izdržavanju s naslednicima davaoca izdržavanja koji ne spadaju u kategoriju potomaka i supružnika, kako bi se sprečilo da se primalac izdržavanja neosnovano obogati izdržavanjem za koje neće dati nikakvu naknadu (1964, 407). Primalac bi, dakle, imao dužnost da u sopstvenom interesu zaključi novi ugovor o doživotnom izdržavanju s naslednicima davaoca, a povreda te dužnosti bila bi sankcionisana obavezom isplate naknade za primljeno izdržavanje.

Zakonom o nasleđivanju, međutim, predviđena je naknada za prethodno učinjeno izdržavanje samo za slučaj da naslednici koji mogu da preuzmu prava i obaveze davaoca izdržavanja iz osnovanih razloga odbiju da preuzmu doživotno izdržavanje. Prema odredbi čl. 205, st. 1 Zakona o nasleđivanju, bračni drugi i potomci davaoca imaju pravo na naknadu za učinjeno izdržavanje ako „nisu u stanju da preuzmu ugovorne obaveze“. Pošto je namera zakonodavca bila da zaštiti primaoca izdržavanja od situacije u kojoj bi mu izdržavanje pružala lica koja mu nisu bliska, može se pretpostaviti da je primalac zaštićen i od obaveze da plati naknadu za primljeno izdržavanje. Kada bi primalac bio dužan da plati naknadu za primljeno izdržavanje u svim slučajevima kada ugovor prestaje zato što davaoca nisu nasledili potomci i supružnik, interesi primaoca bili bi ugroženiji nego da je propisano pravilo o neograničenoj nasledivosti prava i obaveza davaoca izdržavanja. Prema tome, prema slovu Zakona o nasleđivanju, važi rešenje koje posebno štiti

primaoca izdržavanja tako što ga oslobađa obaveze plaćanja naknade za primljeno izdržavanje. Zakonodavac polazi od toga da raskid ugovora o doživotnom izdržavanju zbog smrti davaoca deluje *ex nunc* i da naslednici davaoca nemaju pravo na naknadu za primljeno izdržavanje osim u slučaju kada potomci i supružnik nisu u stanju da preuzmu obavezu izdržavanja (Subotić-Konstantinović 1968, 155). U stvari, pravila o raskidu ugovora o doživotnom izdržavanju zbog smrti davaoca uopšte nisu usmerena ka tome da se uspostavi imovinska ravnoteža između ugovornih strana nego služe socijalnoj zaštiti primaoca izdržavanja, odnosno potomaka i supružnika davaoca izdržavanja. Potomci i supružnik davaoca izdržavanja imaju pravo na naknadu samo ako nisu u stanju da nastave ugovor, tj. ako nemaju dovoljno prihoda ili nisu u stanju da rade, a i onda se ta naknada određuje „po slobodnoj oceni ceneći imovno stanje primaoca izdržavanja i onih koji su bili ovlašćeni na produženje ugovora“.²¹ Sud će, dakle, obavezati primaoca izdržavanja na naknadu samo ako je ona neophodna da bi se potomci i supružnik davaoca izdržavanja zaštitili od oskudice i samo u meri u kojoj obaveza isplate naknade neće ugroziti egzistenciju primaoca izdržavanja.

Takav pristup nije neobičan jer inače postoji svesna ili nesvesna težnja da se obaveza davaoca izdržavanja vrednuje manje od obaveze primaoca izdržavanja. Ugovor o doživotnom izdržavanju ozloglašen je u srpskoj javnosti kao sredstvo kojim se stiče nesrazmerna imovinska korist na štetu nemoćnih lica i njihovih naslednika. On se veoma često zaključuje, čak i između lica između kojih postoji zakonska obaveza izdržavanja, upravo zbog toga što se njime lako može steći velika imovinska vrednost (Marković 1981, 360). Pošto se u praksi često dešava da novčana vrednost izdržavanja bude daleko manja od vrednosti imovine koju davalac izdržavanja stiče, nastaje instinktivna sklonost da se veća pažnja posveti zaštiti interesa primaoca izdržavanja. Takav pristup je potpuno neopravdan jer ugovor o doživotnom izdržavanju treba posmatrati kao pravni okvir pravične razmene, a ne kao sredstvo koje favorizuje davaoca izdržavanja i koje zbog toga treba ograničavati i sputavati.

Kada se procenjuje vrednost obaveze davaoca izdržavanja, mora se imati u vidu da ta obaveza, po pravilu, podrazumeva sveobuhvatno staranje o potrebama primaoca izdržavanja. Vrednost izdržavanja retko je ograničena na novčane troškove izdržavanja i vrlo često obuhvata lično staranje o primaocu, posvećivanje vremena i pažnje, moralnu podršku, odnosno sve ono što je jednom starom i nemoćnom licu potrebno da bi se osećalo zbrinutim i zaštićenim. Kada se tome doda i činjenica da se obaveza izdržavanja

²¹ ZON, čl. 205, st. 2.

preuzima na neodređeno vreme koje može da obuhvati i nekoliko decenija, onda je jasno da je ne možemo *a priori* smatrati manje vrednom od obaveze primaoca izdržavanja.

Kada se interesi primaoca izdržavanja stavljaju na prvo mesto, time se pokazuje licemeran odnos prema ugovoru o doživotnom izdržavanju koji se zasniva na implicitnom stavu da taj ugovor nije pravni izraz pravične razmene već pravno sredstvo koje davaocu izdržavanja omogućava da neopravdano stekne veliku imovinsku korist. Takav stav je suštinski neosnovan jer ugovor o doživotnom izdržavanju može da odražava pravičnu ravnotežu interesa između davaoca i primaoca izdržavanja. On omogućava starim i bolesnim licima da sebi obezbede doživotnu pomoć i negu koju ne bi mogli da pribave na drugi način. U Srbiji su starosne i invalidske penzije male, mogućnost profitabilnog ulaganja novca u akcije i penziona fondove praktično ne postoji, dok su cene usluga staranja o starim i nemoćnim licima veoma visoke. Zato se mnogi ljudi odlučuju da svoju starost obezbede tako što će nekom bliskom licu od poverenja obećati svu svoju imovinu u zamenu za doživotno staranje. To ne znači da u praksi neće biti pokušaja da se ugovor o doživotnom izdržavanju zloupotrebi na štetu primaoca izdržavanja ili njegovih nužnih naslednika, ali srpsko pravo poznaje brojne ustanove kojima se takve zloupotrebe sprečavaju,²² tako da ne treba dozvoliti da one bace senku na celu ustanovu doživotnog izdržavanja.

Ako se, dakle, pođe od jednake vrednosti interesa davaoca i primaoca izdržavanja, mora se obezbediti naknada za primljeno izdržavanje u svim onim slučajevima u kojima ugovor prestaje da postoji bez krivice davaoca izdržavanja. Ukoliko ugovor o doživotnom izdržavanju prestaje smrću davaoca koga nisu nasledili potomci i supružnik, onda primalac treba da bude dužan da isplati naknadu za primljeno izdržavanje. Drugačije rešenje bi značilo da je primalac izdržavanja besplatno dobijao izdržavanje, što ne odgovara inicijalnoj nameri ugovornika, a nije ni pravično rešenje.

²² Kada ne postoji potreba za izdržavanjem već je ugovor o doživotnom izdržavanju zaključen kako bi se izigrala prava nužnih naslednika, reč je o simulovanom ugovoru koji ne proizvodi pravno dejstvo, pa će se smatrati da je zaključen običan ugovor o poklonu (čl. 66 ZOO). Dodatnu zaštitu pruža Zakon o nasleđivanju mogućnošću da se ugovor o doživotnom izdržavanju poništi ako za davaoca izdržavanja nije bilo neizvesnosti u pogledu dužine života primaoca izdržavanja (čl. 203 ZON). Zakon o nasleđivanju ograničava mogućnost zaključenja ugovora o doživotnom izdržavanju kada ulogu davaoca izdržavanja treba da preuzme lice koje se već u okviru svoje delatnosti ili zanimanja stara o potencijalnom primaocu izdržavanja – takav ugovor važi samo ako je dobijena prethodna saglasnost organa starateljstva (čl. 196 ZON).

Prema opštem pravilu obligacionog prava, kada se ugovor raskine, svaka strana duguje povraćaj onoga što je primila po osnovu tog ugovora.²³ To pravilo proizlazi iz još opštijeg načela da niko ne može zadržati imovinsku vrednost koju je stekao bez pravnog osnova.²⁴ Zato nema sumnje da je rešenje koje oslobađa primaoca izdržavanja od obaveze da plati naknadu za primljeno izdržavanje u sukobu s temeljnim pravilima građanskog prava. Svestan tog problema, Kreč je predložio da se primaocu izdržavanja pripiše dužnost da zaključi novi ugovor s naslednicima davaoca izdržavanja, a da obaveza plaćanja naknade nastane tek ako on to ne učini. Bilo bi, međutim, daleko jednostavnije kada bi se predvidela neograničena nasledivost prava i obaveza davaoca izdržavanja, a ostavila mogućnost da naslednici odbiju da nastave izdržavanje ako za to nemaju mogućnosti.

Takvo rešenje mnogo više odgovara teretnom karakteru tog ugovora. Ličnost ugovornika ima presudan značaj za besplatna raspolaganja, kao što su, na primer, testamentarna raspolaganja, kod kojih u prvom planu stoji želja zaveštaoca da favorizuje određeno lice zbog posebnog ličnog značaja koje to lice ima za njega. Pošto ugovor o doživotnom izdržavanju ne sadrži besplatno raspolaganje, a svakako nije ugovor o nasleđivanju, ne treba pridavati preterani značaj ličnosti davaoca izdržavanja. Ukoliko je primaocu izdržavanja od presudne važnosti da prava i obaveze davaoca izdržavanja budu vezani za ličnost njegovog saugovornika, nasledivost se može isključiti izričitim ugovornom odredbom. U Zakonu o obligacionim odnosima polazi se od pretpostavke da obaveza ne prestaje smrću dužnika ili poverioca, osim ako nije nastala s obzirom na ličnost jedne strane.²⁵ To ostavlja mesta da se prava i obaveze iz ugovora izuzmu iz naslednopravne sukcesije. Međutim, ugovornici ne mogu da isključe nasledivost prava po osnovu neosnovanog obogaćenja ako je ugovor prestao smrću jedne strane. U tom slučaju, sve što je ta strana dala na osnovu ugovora koji je prestao treba da se vrati njegovim naslednicima. Jednostavnije rečeno, ako ugovor o doživotnom izdržavanju prestane smrću davaoca izdržavanja, onda njegovoj zaostavštini pripada pravo na povraćaj koristi koju je primalac izdržavanja stekao bez osnova, to jest po osnovu koji je otpao (*condictio ob causam finitam*).

Iako je, dakle, zakonodavac pokušao da zaštiti primaoca izdržavanja od obaveze plaćanja naknade za primljeno izdržavanje, može se tvrditi da ta obaveza nastaje po opštim načelima građanskog prava izraženim u odredbama Zakona o obligacionim odnosima, čija primena nije isključena

²³ ZOO, čl. 132.

²⁴ ZOO, čl. 210.

²⁵ ZOO, čl. 359.

Zakonom o nasleđivanju. Pravila o naknadi za ranije dato izdržavanje iz čl. 204 i 205 Zakona o nasleđivanju predstavljaju *lex specialis* samo za situaciju u kojoj naslednici ne žele da preuzmu ugovor iako bi to mogli da učine. Te odredbe određuju krug naslednika koji mogu da naslede poziciju davaoca izdržavanja i predviđaju pravo na naknadu za primljeno izdržavanje kada ti naslednici iz opravdanih razloga ne mogu da preuzmu obavezu izdržavanja. One čute o pitanju naknade u slučaju kada nema naslednika koji su ovlašćeni da preuzmu poziciju davaoca izdržavanja. Takvo ćutanje zakonodavca jednostavno nije dovoljno da se isključi primena opštih pravila o neosnovanom obogaćenju.

6. NEIMENOVANI UGOVOR O DOŽIVOTNOM IZDRŽAVANJU

U srpskom pravu su dozvoljeni tzv. neimenovani ugovori o doživotnom izdržavanju na osnovu kojih se imovina koja predstavlja naknadu za izdržavanje prenosi na davaoca izdržavanja odmah po zaključenju ugovora. Prilikom raskida takvih ugovora ne postavlja se samo pitanje naknade za primljeno izdržavanje nego i pitanje povraćaja ustupljene imovine. Raskid ne može delovati *ex nunc* jer bi to značilo da naslednici davaoca mogu da zadrže imovinu koju je davalac primio kao naknadu za doživotno izdržavanje uprkos tome što ugovor prestaje i što primalac ostaje bez izdržavanja. Ukoliko davalac izdržavanja umre, a njegovi naslednici neće ili ne mogu da preuzmu ugovor, ugovor se raskida *ex tunc* i svaka strana je dužna da vrati ono što je primila po osnovu ugovora (Subotić-Konstantinović 1968, 156).

Dozvoljenost ugovora o doživotnom izdržavanju na osnovu kojih se prenos imovine ostvaruje za života ugovornika potvrđena je načelnim mišljenjem Proširene opšte sednice Saveznog vrhovnog suda od 11. januara 1957. godine.²⁶ Prema tom mišljenju, ugovori o doživotnom izdržavanju na osnovu kojih se imovina odmah prenosi na davaoca izdržavanja mogu da se zaključuju prema opštim pravilima građanskog prava²⁷ i to u formi predviđenoj za promet nepokretnosti, bez solemnizacije ugovora od sudije

²⁶ Načelno mišljenje Proširene opšte sednice Saveznog vrhovnog suda, br. 8/57, 11. januar 1957, navedeno prema Kreč, Pavić 1964, 377.

²⁷ Zakonom o nevažnosti pravnih propisa donetih pre 6. aprila 1941. godine i za vreme neprijateljske okupacije oduzeta je pravna snaga svim predratnim pravnim izvorima, ali je ostavljena mogućnost da se pravila sadržana u njima i dalje primenjuju na pitanja koja nisu uređena novim zakonodavstvom, pod uslovom da nisu u sukobu s načelima socijalističkog ustavnog poretka.

koja je predviđena Zakonom o nasleđivanju.²⁸ U mišljenju se takođe ističe da se na takve ugovore analogno primenjuju pravila Zakona o nasleđivanju o raskidu ugovora zbog poremećenih odnosa, raskidu ili izmeni zbog promenjenih okolnosti i pravila o posledicama smrti davaoca izdržavanja. Ova poslednja pravila dovode u pitanje pravo davaočevih naslednika da zahtevaju naknadu za primljeno izdržavanje. Kao što je već istaknuto, zakonodavac uopšte ne predviđa pravo na naknadu kada se u ulozi naslednika nalaze lica koja ne mogu da preuzmu ugovor o doživotnom izdržavanju.

Zakonodavac takođe ništa ne govori o pravu primaoca izdržavanja da zahteva povraćaj ustupljene imovine, ali se to pitanje lako rešava primenom opštih pravila stvarnog prava. U srpskom pravu prenos svojine je kauzalan, tako da prenos gubi dejstvo ako osnov prenosa (*iustus titulus*) prestane da postoji (Stanković, Orlić 1999, 64–66). Raskidom ugovora zbog smrti davaoca izdržavanja pravo svojine na ustupljenoj imovini vraća se primaocu izdržavanja po samom zakonu jer je prestankom ugovora nestao pravni osnov za prenos svojine. Primalac izdržavanja ima svojinskopравни zahtev da stupi u posed ustupljene imovine, a ukoliko je reč o nepokretnostima, i pravo na brisanje upisa u korist davaoca izdržavanja u javnom registru.

Neimenovani ugovori o doživotnom izdržavanju sadrže jednu mogućnost koja rečito govori protiv vezivanja obaveze davaoca izdržavanja za njegovu ličnost, a to je mogućnost da se obaveza izdržavanja pretvori u realan (stvarni) teret. Pozicija davaoca izdržavanja mnogo je bolja ako odmah stekne imovinu primaoca izdržavanja jer on može slobodno da upravlja i raspolaze tom imovinom. S druge strane, primalac izdržavanja se nalazi u lošijoj poziciji: njegovi interesi su zaštićeni samo obligacionim pravom na izdržavanje. Kako bi se primalac izdržavanja zaštitio, ranije se obaveza izdržavanja često upisivala kao realni teret na ustupljenoj imovini, tako da bi svaki sticalac te imovine sticao i obavezu izdržavanja. U istoriji germanskih pravnih sistema doživotno izdržavanje kao realan teret bilo je najčešći oblik doživotnog izdržavanja, pa je zato i nastala izreka „stari će biti prodati sa zemljom“ (Subotić-Konstantinović 1968, 19).

²⁸ U Zakonu o nasleđivanju govori se o overi ugovora, ali se sistemskim tumačenjem te odredbe lako može zaključiti da je zakonodavac u stvari predvideo potvrđivanje, odnosno solemnizaciju ugovora od sudije jer je sudija dužan da upozori stranke na posebna pravna dejstva ugovora i da se postara da ugovor u svemu odražava njihovu nameru. Vid. ZON (1955), čl. 122, st. 4 i 5. Shvatanje da se neimenovani ugovor o doživotnom izdržavanju može zaključiti u običnoj pismenoj formi postojalo je sve do uvođenja javnobeležničke solemnizacije kao obavezne forme ugovora o prometu nepokretnosti. Videti Vrhovni sud Srbije, Rev. 1935/99, 9. jun 1999, navedeno prema: Antić, Đurđević 2003, 209.

Mogućnost pretvaranja obaveze izdržavanja u realan teret pokazuje da primaocu ne mora biti od presudne važnosti da ga izdržava tačno određeno lice. Njemu je mnogo važnije da bude adekvatno obezbeđen. Ako se obaveza doživotnog izdržavanja može pretvoriti u realan teret, onda to znači da ona može da bude prenosiva i kao obaveza obligacionog prava. Ne treba sporiti da u ovom ugovoru ličnost ugovornika ima veći značaj nego u drugim ugovorima obligacionog prava i da često može biti odlučujuća za ostvarenje cilja ugovora. Međutim, nasledivost pozicije davaoca izdržavanja ne treba unapred i beskompromisno ograničiti na način na koji je to učinio naš zakonodavac. Ugovornicima, a u krajnjoj liniji sudovima, treba dati mogućnost da pokušaju da pronađu rešenje kojim se najbolje ostvaruje ravnoteža između interesa primaoca izdržavanja i interesa davaočevih univerzalnih sukcesora.

7. ZAKLJUČAK

Ugovor o doživotnom izdržavanju ima nesumnjivo veliki praktični značaj i zaslužuje posebno i detaljno zakonsko uređenje. Zakonodavac je toga svestan još od 1955. godine i od tada nastoji da razvije i unapredi zakonska pravila o tom ugovoru. To se jasno može videti u brojnim novim pravilima koja su uneta u naše zakonodavstvo Zakonom o nasleđivanju iz 1995. godine. Uprkos tom angažmanu, neka pitanja su ostala neadekvatno ili nepotpuno uređena. Nasledivost prava i obaveza davaoca izdržavanja spada među njih. Pravila o pravnim posledicama smrti davaoca izdržavanja imaju tri velika nedostatka: 1) krug lica koja mogu da naslede poziciju davaoca izdržavanja određen je previše usko i previše kruto; 2) interes primaoca izdržavanja da odluči od koga će primati izdržavanje nije adekvatno zaštićen; 3) nije rešeno pitanje naknade za prethodno učinjeno izdržavanje u slučajevima kada se ugovor raskida.

De lege ferenda treba razmišljati o načinima da se ti nedostaci otklone. Pošto sadržaj prava i obaveza davaoca izdržavanja, u većini slučajeva, ne ukazuje na to da je reč o ličnim pravima i obavezama, nasledivost treba proširiti na sve naslednike davaoca izdržavanja, nezavisno od njihovog srodničkog ili bračnog odnosa s njim. Ukoliko bi zakonodavac želeo da zaštiti samo članove porodičnog domaćinstva davaoca izdržavanja, onda bi trebalo odrediti da poziciju davaoca mogu da preuzmu samo oni naslednici koji su živeli u zajednici s davaocem izdržavanja. Ipak, prvo rešenje više odgovara načelu nasledivosti imovinskih prava i obaveza i, u krajnjoj liniji, pruža jaču zaštitu imovinskim pravima.

U svakom slučaju, da bi se izrazio značaj ličnog odnosa između stranaka u tom ugovoru, naslednicima davaoca izdržavanja treba dati pravo da odluče

o tome da li žele da nastave s ugovorom, a njihovo pravo na naknadu za primljeno izdržavanje u slučaju raskida ugovora treba da zavisi od toga da li su imali opravdan razlog da odbiju da nastave ugovor (kao što je to uređeno *de lege lata*). Međutim, pravo da odluči o nastavljaju ugovora treba dati i primaocu izdržavanja kako se ne bi desilo da on bude primoran da ostane u ugovoru čak i kada nema poverenja u naslednike davaoca izdržavanja. Njegova obaveza da plati naknadu za već primljeno izdržavanje treba da zavisi od toga da li on ima osnovan razlog da odbije da ga izdržavaju naslednici davaoca izdržavanja, analogno pravilu koje važi za naslednike.

Može se predložiti i još strože rešenje koje bi značaj ličnog odnosa između ugovornika još više podredilo interesu pravne sigurnosti i načelu *pacta sunt servanda*. Naime, može se predvideti pravilo o sudskom raskidu ugovora prema kojem bi strana koja želi da raskine ugovor zbog smrti davaoca izdržavanja morala da dokaže da ima opravdan razlog zbog kojeg ne želi da se ugovorni odnos nastavi. Primalac izdržavanja koji želi da raskine ugovor morao bi da dokaže činjenice zbog kojih nema poverenja u naslednike davaoca izdržavanja. S druge strane, ukoliko naslednici davaoca ne žele da nastave ugovor, morali bi da dokažu činjenice zbog kojih nisu u stanju da nastave ugovor, na primer, da nemaju dovoljno prihoda, da žive u inostranstvu, da fizički nisu u stanju da ispunjavaju obavezu izdržavanja i sl. Ipak, takvo rešenje bi možda bilo suviše strogo za jedan ugovor koji se odlikuje bliskim ličnim kontaktom između stranaka. Dosadašnjoj sudskoj praksi i teorijskih shvatanjima više odgovara prvo rešenje, prema kojem svaka strana može slobodno da odluči o raskidu ugovora, dok se razlozima za raskid pridaje značaj samo u pitanju naknade za učinjeno izdržavanje.

Ta pravila, naravno, moraju da ostanu u senci osnovnog načela slobode ugovaranja koje garantuje mogućnost da se pitanje nasledivosti pozicije davaoca izdržavanja uredi voljom ugovornika na bilo koji način koji njima odgovara. Može se tvrditi da im to pravo pripada i prema sadašnjem stanju zakonodavstva jer pravila o pravnim posledicama smrti davaoca izdržavanja treba smatrati dispozitivnim normama. Iako tekst zakona ne ukazuje na mogućnost izmene tih pravila, ona služe zaštiti privatnih interesa primaoca izdržavanja i naslednika davaoca izdržavanja i zato njihovom cilju odgovara mogućnost da se ugovorom predvidi drugačije rešenje. Strankama u svakom slučaju treba savetovati da uredе to pitanje jer je zakonska regulativa neadekvatna i nepotpuna.

LITERATURA

- [1] Antić, Oliver B., Zoran M. Balinovac. 1996. *Komentar Zakona o nasljeđivanju*. Beograd: Nomos.
- [2] Antić, Oliver B., Dejan B. Đurđević. 2003. *Priručnik za nasledno pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- [3] Brox, Hans, Wolf-Dietrich Walker. 2018. *Erbrecht*. München: Verlag Franz Vahlen.
- [4] Gavella, Nikola. 1990. *Nasljedno pravo*. Zagreb: Informator.
- [5] Đurđević, Dejan B. 2015. *Institucije naslednog prava*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- [6] Kreč, Milan, Đuro Pavić. 1964. *Komentar Zakona o nasljeđivanju*. Zagreb: Narodne novine.
- [7] Marković, Slavko. 1981. *Nasledno pravo*. Beograd: Službeni list SFRJ.
- [8] Stanković, Obren, Miodrag Orlić. 1999. *Stvarno pravo*. Beograd: Nomos.
- [9] Subotić-Konstantinović, Nevenka. 1968. *Ugovor o doživotnom izdržavanju*. Beograd: Naučno delo.
- [10] Svorcan, Slobodan. 1987. *Raskid ugovora o doživotnom izdržavanju*. Doktorska disertacija. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- [11] Vukotić, Miloš. 10/2017. Raskid ugovora o doživotnom izdržavanju zbog poremećenih odnosa. *Pravni život* 66: 755–772.

Miloš VUKOTIĆ, PhD

Assistant Professor, University of Belgrade Faculty of Law, Serbia

LEGAL CONSEQUENCES OF THE CAREGIVER'S DEATH IN A LIFE CARE CONTRACT

Summary

Serbian Succession Act provides that the position of a caregiver in a life care contract may be inherited only by their descendants and spouse. If other persons succeed the caregiver, or if descendants or spouse refuse to provide care, the contract is rescinded by operation of law. The right to compensation for received care is provided only if descendants or spouse have a justified reason for refusing to provide care. This article contains a critical analysis of this solution. The author shows that the restriction of heritability is too narrow, that the issue of compensation is inadequately resolved, and that the interests of care recipient are endangered because they cannot influence the fate of the contract. The author proposes a solution of unlimited heritability with the right of both parties to rescind the contract. The reasons for rescission would be taken into account when the issue of compensation is decided.

Key words: *Life care contract. – Heritability. – Rescission of contract. – Succession. – Unjustified enrichment.*

Article history:

Received: 9. 12. 2020.

Accepted: 15. 2. 2021.